

UDK: 81'27:316.77:39

**IJTIMOY MASOFANING TIL BIRLIKLARI VA NUTQIY STRATEGIYALAR
ORQALI IFODALANISHINING LINGVOPRAGMATIK HAMDA LINGVOMADANIY
XUSUSIYATLARI****ЛИНГВОПРАГМАТИЧЕСКИЕ И ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКИЕ
ОСОБЕННОСТИ ВЫРАЖЕНИЯ СОЦИАЛЬНОЙ ДИСТАНЦИИ ПОСРЕДСТВОМ
ЯЗЫКОВЫХ ЕДИНИЦ И РЕЧЕВЫХ СТРАТЕГИЙ****LINGUOPRAGMATIC AND LINGUOCULTURAL FEATURES OF EXPRESSING
SOCIAL DISTANCE THROUGH LINGUISTIC UNITS AND SPEECH STRATEGIES****Dilbarjonova Muborakxon Abduborik qizi***Farg'ona davlat universiteti magistranti dilbarjonovamuborak@gmail.com**+998935729603 ORCID: 0009-0003-7077-8651*

Annotatsiya: *Ushbu maqolada ijtimoiy masofaning lingvopragmatik va lingvomadaniy xususiyatlari ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilinib, uning til birliklari hamda nutqiy strategiyalar orqali ifodalanish mexanizmlari asoslab beriladi. Tadqiqotda ijtimoiy masofa kommunikativ jarayonning muhim parametri sifatida talqin etilib, uning leksik, morfologik, sintaktik va paralingvistik vositalar orqali namoyon bo'lish xususiyatlari yoritiladi. Shuningdek, rasmiylik, yaqinlashuv, yuzni saqlash va diskursiv moslashuv strategiyalari doirasida ijtimoiy masofaning boshqarilish mexanizmlari ochib beriladi. Tadqiqot natijalari ijtimoiy masofani adekvat anglash kommunikativ samaradorlikni ta'minlashda muhim omil ekanligini asoslaydi.*

Kalit so'zlar: *ijtimoiy masofa, lingvopragmatika, lingvomadaniyat, nutqiy strategiya, kommunikativ xulq, hurmat kategoriyasi, diskurs.*

Аннотация: *В данной статье проводится научно-теоретический анализ лингвопрагматических и лингвокультурологических особенностей социальной дистанции, а также раскрываются механизмы её выражения посредством языковых средств и речевых стратегий. Социальная дистанция рассматривается как важный параметр коммуникативного процесса, проявляющийся через лексические, морфологические, синтаксические и паралингвистические средства. Особое внимание уделяется механизмам регулирования социальной дистанции в рамках стратегий формальности, сближения, сохранения «лица» и дискурсивной адаптации. Результаты исследования подтверждают, что адекватное понимание социальной дистанции является важным фактором обеспечения коммуникативной эффективности.*

Ключевые слова: *социальная дистанция, лингвопрагматика, лингвокультура, речевая стратегия, коммуникативное поведение, категория вежливости, дискурс.*

Annotation: *This article provides a theoretical analysis of the linguopragmatic and linguocultural features of social distance and examines the mechanisms of its expression through linguistic units and speech strategies. Social distance is interpreted as an essential parameter of the communicative process, manifested through lexical, morphological, syntactic, and paralinguistic means. Particular attention is given to the regulation of social distance within the framework of formality, convergence, face-saving, and discourse adaptation strategies. The findings demonstrate that an adequate understanding of social distance is a key factor in ensuring effective communication.*

Keywords: *social distance, linguopragmatics, linguoculture, speech strategies, communicative behavior, politeness category, discourse.*

KIRISH

Bugungi kunda zamonaviy tilshunoslikda antropotsentrik yondashuvning ustuvorligi tilni faqat struktur tizim sifatida emas, balki inson faoliyati, ijtimoiy munosabatlar hamda madaniy qadriyatlar bilan chambarchas bog'liq hodisa sifatida talqin etishni taqozo etmoqda. Shu nuqtai nazardan, til kommunikativ vosita sifatida nafaqat axborot almashinuvini ta'minlaydi, balki jamiyatdagi ijtimoiy munosabatlarni tartibga soluvchi muhim mexanizm vazifasini ham bajaradi. Ayniqsa, ijtimoiy masofa fenomeni kommunikativ jarayonning asosiy parametrlaridan biri sifatida muloqot ishtirokchilarining o'zaro munosabat darajasi, ijtimoiy mavqei, yosh xususiyatlari, kasbiy pozitsiyasi hamda madaniy tajribasi bilan belgilanadi.

Ijtimoiy masofa kommunikativ faoliyatda turli lingvistik birliklar va nutqiy strategiyalar orqali ifodalanib, kommunikativ xulqning muayyan modelini shakllantiradi. Uni lingvopragmatik va lingvomadaniy yondashuvlar asosida o'rganish muloqot jarayonida qo'llaniladigan nutqiy vositalar hamda strategiyalarning funksional xususiyatlarini aniqlash imkonini beradi. Globallashtirish jarayonining jadallashuvi, madaniyatlararo kommunikatsiyaning kengayishi sharoitida ijtimoiy masofani adekvat anglash va uni nutqiy jihatdan boshqarish muhim ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi.

Chunki ijtimoiy masofaning noto'g'ri baholanishi kommunikativ nosozliklar va tushunmovchiliklarni yuzaga keltirishi mumkin. Shu bois, ijtimoiy masofaning til birliklari hamda nutqiy strategiyalar orqali ifodalanishining lingvopragmatik va lingvomadaniy xususiyatlarini ilmiy asosda tadqiq etish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI

So'nggi yillarda lingvopragmatika va lingvokulturologiya yo'nalishlarida olib borilgan ilmiy izlanishlarda ijtimoiy masofa fenomeni kommunikativ jarayonni tartibga soluvchi muhim omil sifatida talqin etilmoqda. Zamonaviy filologik tadqiqotlarda mazkur kategoriya til birliklari hamda nutqiy strategiyalar o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik asosida kompleks yondashuvda o'rganilmoqda.

Xususan, J.Culpeper o'z ilmiy ishlarida ijtimoiy masofani nutqiy odoblilik va noo'rin kommunikativ xatti-harakatlar bilan uzviy bog'liq holda tahlil qilib, kommunikativ jarayonda ijtimoiy masofaning buzilishi nutqiy ziddiyatlarning yuzaga kelishiga sabab bo'lishini asoslaydi. Olimning ta'kidlashicha, ijtimoiy masofa va nutqiy strategiyalar o'rtasidagi uyg'unlik kommunikativ samaradorlikni ta'minlovchi muhim omillardan biridir.

H.Spencer-Oatey ijtimoiy masofa fenomenini "rapport management" konsepsiyasi doirasida izohlab, kommunikativ jarayonda shaxslararo munosabatlarni muvozanatlashtirishda uning muhim rol o'ynashini ta'kidlaydi. Uning fikriga ko'ra, ijtimoiy masofani boshqarish jarayonida lingvistik vositalar bilan bir qatorda madaniy qadriyatlar va kommunikativ me'yorlar ham hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi.

M.Locher ijtimoiy masofani diskursiv-pragmatik hodisa sifatida talqin qilib, uni kommunikativ kontekst bilan uzviy bog'liq dinamik kategoriya sifatida izohlaydi. Olimning fikricha, ijtimoiy masofa muloqot jarayonida nutqiy strategiyalar orqali moslashuvchan tarzda shakllanadi va o'zgarib boradi.

D.Kádár lingvokulturologik yondashuv doirasida ijtimoiy masofaning ifodalanishini milliy-madaniy qadriyatlar tizimi bilan bog'liq holda tahlil qiladi. U turli lingvomadaniyatlarda hurmat, rasmiylik va yaqinlik kategoriyalarining ifodalanishida sezilarli tafovutlar mavjudligini qayd etib, ijtimoiy masofaning milliy xususiyatlarini hisobga olish zarurligini asoslaydi.

A.Terkourafi ijtimoiy masofani nutqiy stereotiplar va kommunikativ andozalar orqali ifodalanadigan hodisa sifatida ko'rib, uning ko'pincha takrorlanuvchi nutqiy formulalar va etikett birliklari orqali namoyon bo'lishini ta'kidlaydi. Bu yondashuv ijtimoiy masofaning avtomatlashtirilgan nutqiy vositalar orqali ifodalanishini tushuntirishga xizmat qiladi.

K.Pütz va J.Neff-van Aertselaer ijtimoiy masofani madaniyatlararo kommunikatsiya nuqtai nazaridan tahlil qilib, turli madaniyat vakillari o'rtasidagi muloqotda ushbu kategoriyaning noto'g'ri talqin qilinishi kommunikativ muammolarni yuzaga keltirishini qayd etadi. Olimlar ijtimoiy masofani boshqarishda lingvistik va ekstralingvistik omillar uyg'unligini ta'minlash zarurligini ta'kidlaydi. Umuman olganda, zamonaviy ilmiy qarashlar ijtimoiy masofa fenomenining lingvopragmatik va lingvomadaniy jihatdan murakkab hamda ko'p qirrali hodisa ekanligini ko'rsatadi. Ushbu fenomenni tadqiq etishda nutqiy strategiyalar, lingvistik vositalar va madaniy omillar o'zaro integratsiyasini hisobga olish zarurligi ilmiy jihatdan asoslanadi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Mazkur tadqiqotda ijtimoiy masofaning lingvopragmatik hamda lingvomadaniy xususiyatlarini aniqlash va tahlil qilish maqsadida kompleks ilmiy yondashuv asosida bir qator metodlardan foydalanildi. Xususan, tavsifiy metod yordamida ijtimoiy masofaning til birliklari orqali ifodalanish shakllari tizimlashtirilib, ularning lingvistik xususiyatlari aniqlashtirildi.

Qiyosiy-tahliliy metod asosida milliy va xorijiy tilshunoslikdagi ilmiy qarashlar o'zaro solishtirilib, ijtimoiy masofaning universallik va milliylik jihatlari yoritildi. Pragmatik tahlil metodi orqali nutqiy strategiyalarning kommunikativ jarayondagi funksional ahamiyati, ularning ijtimoiy masofani ifodalash va boshqarishdagi roli aniqlashtirildi. Shuningdek, lingvokulturologik yondashuv asosida ijtimoiy masofaning milliy-madaniy omillar bilan uzviy bog'liqligi, uning kommunikativ xulq me'yorlarida aks etish xususiyatlari tahlil qilindi. Mazkur metodlarning integratsiyasi tadqiqot natijalarining ilmiy asoslanganligini va kompleksligini ta'minladi.

Lingvopragmatik nuqtai nazardan ijtimoiy masofa kommunikativ jarayonda nutqiy aktlarning shakllanishiga ta'sir etuvchi asosiy omillardan biri sifatida namoyon bo'ladi. Muloqot ishtirokchilari o'zaro munosabat darajasi, ijtimoiy maqomi va kommunikativ vaziyatdan kelib chiqib, muayyan til vositalarini tanlaydi. Bu esa nutqiy strategiyalarning shakllanishiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Masalan, rasmiy kommunikativ vaziyatlarda bilvosita nutq konstruksiyalarining qo'llanilishi ("Iltimos, yordam bera olasizmi?", "Agar imkon bo'lsa, yordam berishingizni so'rayman") ijtimoiy masofani saqlash va kommunikativ etikani ta'minlashga xizmat qiladi. Aksincha, norasmiy muloqotda sodda va bevosita nutq shakllarining ustunligi ijtimoiy yaqinlik darajasining yuqoriligini ko'rsatadi. Demak, ijtimoiy masofa lingvopragmatik jihatdan nutqiy aktlarning strukturasi va kommunikativ maqsadiga mos ravishda ifodalanadi.

Lingvomadaniy yondashuvda ijtimoiy masofa milliy qadriyatlar, an'analar va kommunikativ me'yorlar bilan uzviy bog'liq hodisa sifatida talqin etiladi. Har bir lingvomadaniyatda hurmat, rasmiylik va yaqinlik darajalari til vositalari orqali ifodalanadi va bu holat kommunikativ xulqning milliy xususiyatlarini belgilaydi.

O'zbek lingvomadaniyatida ijtimoiy masofa, avvalo, hurmat kategoriyasi bilan chambarchas bog'liqdir. Bu esa murojaat shakllari, fe'llarning hurmat shakllari, etikett formulalari orqali namoyon bo'ladi. Xususan, "siz" olmoshining qo'llanilishi muloqot ishtirokchilari o'rtasidagi rasmiylik va ijtimoiy masofani bildirsa, "sen" shakli yaqinlik va norasmiy munosabatni ifodalaydi. Bundan tashqari, "ustoz", "aka", "opa" kabi murojaat birliklari ham ijtimoiy masofani aniqlashda muhim lingvokulturologik indikator sifatida xizmat qiladi.

Ijtimoiy masofa til tizimining turli darajalarida ifodalanib, u kommunikativ jarayonning mazmuni va shakliga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Ushbu vositalarni quyidagi lingvistik darajalar asosida tizimlashtirish mumkin:

Leksik daraja. Bu darajada hurmat va ehtiromni bildiruvchi so'zlar ("iltimos", "marhamat", "rahmat"), shuningdek, murojaat birliklari ("janob", "ustoz", "aka") ijtimoiy masofani ifodalashda muhim rol o'ynaydi. Eufemizmlar va yumshatish vositalari esa nutqning keskinligini kamaytirib, kommunikativ muvozanatni saqlashga xizmat qiladi.

Morfologik daraja. Morfologik vositalar orqali ijtimoiy masofa fe'llarning hurmat shakllari ("keldingiz", "aytdingiz"), ko'plik affikslarining pragmatik qo'llanilishi hamda

modallik vositalari orqali ifodalanadi. Bu vositalar suhbatdoshga nisbatan hurmat munosabatini ifodalashda muhim ahamiyatga ega.

Sintaktik daraja. Sintaktik konstruksiyalar ijtimoiy masofani ifodalashda alohida ahamiyat kasb etadi. Murakkab gaplardan foydalanish, bilvosita nutq shakllari va yumshatilgan buyruq konstruksiyalari kommunikativ jarayonda rasmiylik darajasini oshiradi va suhbatdoshga nisbatan hurmatni bildiradi.

Paralingvistik daraja. Ijtimoiy masofa faqat lingvistik vositalar bilan cheklanmay, balki intonatsiya, pauza, nutq tempi kabi paralingvistik omillar orqali ham ifodalanadi. Masalan, past ohang va sekin nutq tempi ko'pincha hurmat va ehtiyotkorlikni bildiradi. Shu jihatdan, lingvistik va paralingvistik vositalarning uyg'unligi ijtimoiy masofaning to'g'ri ifodalanishini ta'minlaydi.

Pragmatik yondashuvga ko'ra, ijtimoiy masofa kommunikativ jarayonda nutqiy strategiyalar orqali boshqariladi. Har bir kommunikativ vaziyatda suhbatdoshlar o'zaro munosabat darajasiga mos strategiyani tanlaydi.

Rasmiylik strategiyasi yuqori ijtimoiy masofa mavjud bo'lgan vaziyatlarda qo'llanilib, unda rasmiy murojaat shakllari, standart etikett formulalar va aniq nutq tuzilishi ustuvor bo'ladi.

Yaqinlashuv strategiyasi esa ijtimoiy masofani kamaytirishga qaratilgan bo'lib, samimiy nutq, norasmiy leksika va sodda konstruksiyalar orqali amalga oshiriladi.

Yuzni saqlash (politeness) strategiyasi kommunikantlarning ijtimoiy obro'sini saqlashga xizmat qiladi. U bilvosita nutq, yumshatish vositalari va ehtiyotkor ifodalar orqali namoyon bo'ladi.

Diskursiv moslashuv strategiyasi muloqot jarayonida suhbatdoshning maqomi va kommunikativ xususiyatlariga moslashishni nazarda tutadi. Bu esa til uslubini, nutq tempini va murojaat shakllarini o'zgartirish orqali amalga oshiriladi. Olingan natijalar shuni ko'rsatadiki, mazkur strategiyalar ijtimoiy masofani samarali boshqarish orqali kommunikativ muvaffaqiyatni ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Tadqiqot natijalari ijtimoiy masofa fenomenining til va madaniyat o'rtasidagi uzviy bog'liqlikni aks ettiruvchi kompleks kategoriya ekanligini ko'rsatadi. Lingvopragmatik va lingvomadaniy omillar integratsiyasi ijtimoiy masofaning kommunikativ jarayondagi rolini chuqur anglash imkonini beradi. Ijtimoiy masofani to'g'ri aniqlash va unga mos nutqiy strategiyalarni tanlash kommunikativ samaradorlikni ta'minlaydi. Mazkur fenomenning amaliy ahamiyati, ayniqsa, pedagogik faoliyatda yaqqol namoyon bo'ladi. Bo'lajak o'qituvchilarning kommunikativ kompetensiyasini rivojlantirishda ijtimoiy masofani to'g'ri anglash va unga mos nutqiy strategiyalarni qo'llay olish muhim kasbiy ko'nikma hisoblanadi. Bu esa pedagogik hamkorlikni samarali tashkil etish va ta'lim jarayonining sifatini oshirishga xizmat qiladi.

Xulosa qilib aytganda, ijtimoiy masofa lingvopragmatik va lingvomadaniy tabiatga ega bo'lgan murakkab kommunikativ hodisa bo'lib, u til birliklari va nutqiy strategiyalar orqali ifodalanadi hamda boshqariladi. Ijtimoiy masofani ifodalashda

leksik, morfologik, sintaktik va paralingvistik vositalar o'zaro uyg'unlikda faoliyat ko'rsatadi. Mazkur fenomenni to'g'ri anglash kommunikativ samaradorlikni ta'minlashda muhim ahamiyatga ega. Shu bois, ijtimoiy masofa fenomenini kompleks yondashuv asosida o'rganish, xususan, uning lingvopragmatik va lingvomadaniy xususiyatlarini tahlil qilish zamonaviy tilshunoslik hamda pedagogika fanlari oldida turgan dolzarb ilmiy yo'nalishlardan biri hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Brown P., Levinson S. Politeness: Some Universals in Language Usage. – Cambridge: Cambridge University Press, 1987. – 345 p.
2. Spencer-Oatey H. Culturally Speaking: Culture, Communication and Politeness Theory. – London: Bloomsbury Academic, 2020. – 320 p.
3. Culpeper J. Impoliteness: Using Language to Cause Offence. – Cambridge: Cambridge University Press, 2019. – 292 p.
4. Locher M.A. Interpersonal Pragmatics and its Link to (Im)Politeness Research. – Journal of Pragmatics, 2021. – Vol. 173. – P. 5–14.
5. Kádár D.Z. Politeness, Impoliteness and Ritual: Maintaining the Moral Order in Interpersonal Interaction. – Cambridge: Cambridge University Press, 2022. – 300 p.
6. Terkourafi M. Politeness and Formulaicity: Evidence from Cypriot Greek. – Journal of Pragmatics, 2020. – Vol. 155. – P. 1–12.
7. Pütz M., Neff-van Aertselaer J. Developing Contrastive Pragmatics: Interlanguage and Cross-Cultural Perspectives. – Berlin: Mouton de Gruyter, 2021. – 410 p.
8. Karasik V.I. Yazykovoy krug: lichnost, kontsepty, diskurs. – Volgograd: Peremena, 2002. – 477 s.